

'KORUMA SORUMLULUĞU' VE LİBYA ÖRNEĞİ BAĞLAMINDA TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI HUKUK YAKLAŞIMI

Arş. Gör. Meryem ÖZGÜR*

Öz

Bu çalışma Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası hukuk davranışını, 'koruma sorumluluğu' doktrini çerçevesinde incelemeyi hedeflemektedir. Uluslararası sistemde insani değerlerin korunması amacıyla Birleşmiş Milletler (BM) tarafından ortaya koyulan koruma sorumluluğu, iç savaş veya terör gibi nedenlerden dolayı devletlerin kendi halklarını korumada yetersiz kaldığı veya başarısız olduğu durumlarda, bu sorumluluğun uluslararası sistemde yer alan diğer aktörlerin müşterek sorumluluğuna geçtiği anlamına gelmektedir. Arap Baharı sürecinde 2011 tarihinde Libya'ya uygulanan BM Güvenlik Konseyi kararı ve sonrasında gerçekleşen müdahale koruma sorumluluğu doktrininin hayata geçirildiği ilk örnek olmuştur. Bu doğrultuda, Libya'ya yapılan müdahalede Türkiye'nin hangi insan hakları ve hukuki unsurlara atıf yaptığı analiz edilerek, koruma sorumluluğunun BM Genel Kurulu oturumlarında 'gelişmekte olan bir norm' olarak ortaya çıkma sürecinde ve Libya operasyonunda uygulanması sırasında Türkiye tarafından özellikle 'müdahaleci devletlerin çıkarlarının engellenmesi' ve 'ulusal egemenliğin ve halkların kendi geleceğini belirleme hakkının' gözetilmesi unsurlarına dikkat çekilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Uluslararası Hukuk • Türkiye Cumhuriyeti • Norm • Koruma Sorumluluğu • Libya

* Arş. Gör., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Uluslararası Hukuk Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye | Asst., Istanbul University, Faculty of Political Science, Department of International Relations, Istanbul, Turkey.

✉ meryem.ozgur@medeniyet.edu.tr • ORCID 0000-0002-2330-5849

✉ **Atıf Şekli** | Cite As: ÖZGÜR, Meryem, "'Koruma Sorumluluğu' ve Libya Örneği Bağlamında Türkiye'nin Uluslararası Hukuk Yaklaşımı", *SÜHFD.*, C. 29, S. 1, 2021, s. 295-327.

✉ **İntihal** | **Plagiarism**: Bu makale intihal programında taranmış ve en az iki hakem incelemesinden geçmiştir. | This article has been scanned via a plagiarism software and reviewed by at least two referees.

INTERNATIONAL LAW APPROACH OF TURKEY IN THE CONTEXT OF 'RESPONSIBILITY TO PROTECT' AND THE LIBYAN CASE

Abstract

This study aims to analyze international law behavior of the Republic of Turkey within the scope of the 'responsible to protect' (R2P) doctrine. This doctrine was generated by the United Nations (UN) in order to protect human-based values within the international system. Cases in which states are inadequate or fail to protect their own people for various reasons, such as civil war or terrorism, means that this responsibility becomes the joint responsibility of other actors in the international system. The UN Security Council resolution, which was applied to Libya during the 2011 Arab Spring, and the interventions following this uprising were the first test of the guiding principles of R2P. In this respect, it was determined that during the intervention to Libya and in the UN General Assembly sessions, Turkey focused especially on 'blocking the interests of the interventionist state' and 'the national sovereignty and people's right to self-determination'.

Key Words

International Law • Republic of Turkey • Norm • Responsibility to Protect • Libya

I. GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı sonrasında soykırım, savaş suçları ve insanlığa karşı suçlar uluslararası toplumu ilgilendiren önemli meseleler olarak ortaya çıkmıştır. Birleşmiş Milletler (BM) öncülüğünde insanlığa karşı suçlara yönelik 1948 tarihinde Soykırım Suçunun Önlenmesine ve Cezalandırılmasına İlişkin Sözleşme kabul edilmiştir. Bu sözleşmeyle devletler soykırımın uluslararası hukukta bir suç teşkil ettiğini kabul etmişlerdir. Yirminci yüzyılın sonlarına doğru klasik anlamda bilinen silahlı çatışmaların kapsamı da değişmiştir. Bir diğer deyişle, silahlı çatışma ve terör sadece devletler arasında gerçekleşen 'barış olmama durumu' olarak ifade edilen 'savaş durumu' olmaktan çıkmıştır. Nitekim askeri çatışmalar belirli bir devlet sınırları içinde iç savaşlar olarak da ortaya çıkmaya başlamıştır. Böylece hem devletler hem de örgütler veya devlet dışı organizasyonlar, bu çatışmaların taraflarını oluşturabilmektedir. Bu durumdan en çok etkilenenler ise sivil halktır. Doksanlı yıllarda Somali, Ruanda ve Bosna'da yaşanan soykırım, devletin kendi halkına karşı si-

lah kullanması veya aynı ülke sınırları içinde yer alan halkların birbirlerine karşı silah kullanması; BM başta olmak üzere uluslararası aktörlerin buradaki sivil halkı korumadaki başarısızlığı buna örnek olarak gösterilebilir.

Silahlı çatışmaların kapsamının değişmesi ve Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber iki süper gücün, ABD ve SSCB'nin yörüngesinden çıkan devletler, kendilerini siyasi ve ekonomik istikrarsızlıkla karşı karşıya bulmuştur. Soğuk Savaş sürecinde dondurulmuş olan sorunlar, iç savaşlar olarak ortaya çıkmıştır, insan hakları ihlalleri ve katliamlar uluslararası toplumun gündemini etkilemeye başlamıştır.¹ Uluslararası sistemde yaşanan değişimlerle birlikte yeni güvenlik söylemlerinin ortaya çıkması, devlet merkezli güvenlik anlayışından insan merkezli güvenlik anlayışına doğru şekillenmeye başlamıştır.²

Koruma sorumluluğu doktrini³ de bu kaygılar temelinde ortaya çıkmıştır. Özellikle insani müdahalenin ortaya koymuş olduğu hukuki ve siyasi çelişkilerin giderilmesi kaygısını taşıyan bu doktrin⁴, ilk olarak 2000 tarihinde Kanada Hükümeti tarafından ad hoc olarak kurulan ve BM Genel Kurulu üyelerinin de yer aldığı çalışma grubu olan Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (International Commission on Intervention and State Sovereignty: ICISS) tarafından yayımlanan bir raporda yer almıştır. ICISS'in 2001 tarihinde yayımladığı bu raporda

¹ ARAL Berdal, "Soğuk Savaş Sonrasında BM Güvenlik Konseyi'nin Yetki Alanının Genişlemesine Hukukun Üstünlüğü ve Hakkaniyet Açısından Bir Eleştiri", Küresel Yönetişim, Güvenlik ve Aktörler: 70. Yılında BM, (Ed.) DAL Emel P, GÖK Gonca O. ve SAKMAN Tolga, TASAM, İstanbul, 2016; ERCAN Pınar G., "İkinci On Yılına Girerken Koruma Sorumluluğunu Yeniden Düşünmek: Lex Ferenda Olarak R2P", Hacettepe HFD, 5, 2, 2015, 165-182.

² AXWORTHY, Lloyd, "Kanada ve Anti Personel Kara Mayınları: Bir Dış Politika Önceliği Olarak İnsani Güvenlik", "Sınırların Ötesinde Görevler", Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar, (Ed.) SMITH Steve, HADFIELD Amelia, DUNNE Tim, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2016, 284-307.

³ Kavram, doktrin, ilke ve gelişmekte olan bir norm her biri bu çalışmada koruma sorumluluğu için benzer bir şekilde kullanılmıştır.

⁴ BAYILLIOĞLU Uğur, İnsani Müdahale Çıkmazından Çıkış Arayışı: Koruma Sorumluluğu Libya ve Suriye Örnek(sizlik)leriyle, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016; LOPEZ Giselle, "Responsibility to Protect at a Crossroads: The Crisis in Libya", Transatlantic Perspective on Diplomacy and Diversity, (Ed.) CHASE Anthony, 119-138, Humanity in Action Press, New York, 2015.

koruma sorumluluğu 'paylaşılan sorumluluk konsepti' çerçevesinde geniş bir şekilde değerlendirilmiştir. BM tarafından da dikkate alınan bu kavram, iç savaşlar, isyanlar veya devlet baskısı nedeniyle devletlerin kendi halkını korumada yetersiz kaldığı; yaşamları tehdit altında olan sivil halkın korunmasına yönelik uluslararası bir ilke haline gelmiştir. Devletlerin egemenliklerinin bir parçası olarak kabul edilen, kendi halkını koruma eyleminin gerçekleşmediği durumlarda, bu uluslararası toplumun sorumluluğuna girmektedir. Tabii ki öncelikli olarak "yaşam hakkını, özgürlüklerini ve güvenliği korumanın devletin yükümlülüğü"⁵ olduğu, dönemin BM İnsan Hakları Yüksek Komiserliği temsilcisi Navi Pillay tarafından vurgulanmıştır. Koruma sorumluluğu, 'Koruma Sorumluluğu İçin Uluslararası Koalisyonu'⁶ tarafından "toplulukların soykırıma, savaş suçlarına, etnik temizliğe ve insanlığa yönelik suçlara karşı korunması dünyanın sorumluluğu"⁷ şeklinde tanımlanmıştır. Bu durumda, uluslararası sistemde devletlerin 'insani değerlerin' korunması konusunda iş birliği doğrultusunda hareket etmesi önemli bir sorumluluk haline dönüştürülmüştür. Böylece devlet egemenliğinin insani boyutu 'sorumluluk' çerçevesinde tekrardan şekillenmiştir. Aynı zamanda, Michael Barnett'e göre uluslararası toplum gibi bir ülkenin vatandaşları da devletlerin sadece güç politikası peşinde koşmalarını değil, aynı zamanda değer odaklı normatif amaçlar kapsamında bir politika bekleyişi içindedirler.⁸ Arsava'nın da değindiği üzere, BM Anlaşması'nda bahsedilen devletlerin iş birliği ilkesinin hukuki bir yükümlülükten ziyade soyut bir yükümlülük getirmesinin istisnasını "koruma sorumluluğu" oluşturmaktadır. Henüz hukuki bir unsur haline gelme

⁵ RELIEFWEB, "Pillay calls for international inquiry into Libyan violence and Justice for victims", 2019, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019, <https://reliefweb.int/report/libya/pillay-calls-international-inquiry-libyan-violence-and-justice-victims>.

⁶ International Coalition For The Responsibility To Protect: ICRtoP

⁷ ICRtoP, "The Coalition's Common Understanding of RtoP", Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2019, <http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/about-coalition/our-understanding-of-rtop>.

⁸ BARNETT, Michael, "Sınırların Ötesinde Görevler", Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar, (Ed.) SMITH Steve, HADFIELD Amelia, DUNNE Tim, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2016, 223-239.

dahi gelişmekte olan bir doktrin olarak yer almakta ve pratiğe geçirilmektedir.⁹

Ne var ki, devletler dünyada barışın gelişmesinde, çatışma ve terör içinde yaşayan sivil halkların korunması hususunda ortaya çıkan normların uygulanmasında gönüllü davranmamaktadırlar. Gelişen insan hakları ve uluslararası hukuk özellikle kendi ulusal çıkarlarıyla uyuşmayan durumlarda devletler tarafından ihlal edilebilmektedir. Bu bağlamda, koruma sorumluluğu kararının devletlerin çıkarları doğrultusunda yönlendirildiğinin ve muhtevasını kaybettiğinin örneği Libya’daki uygulaması olmuştur.

Arap Baharı sürecinde Libya’daki olaylar nedeniyle 17 Mart 2011 tarihinde BM Güvenlik Konseyi tarafından alınan 1973 sayılı kararın¹⁰ dayandığı unsurlardan biri de koruma sorumluluğudur. Bu karar, dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon tarafından ‘tarihi bir karar’ olarak değerlendirilmiştir.¹¹ Uluslararası aktörler sivil halkın korunmasına yönelik müşterek bir operasyonla müdahalede bulunmuş ve sivil halkı korumak amacıyla Libya’da uçuşa yasak bölge ilan edilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti de koruma sorumluluğu çerçevesinde operasyonu destekleyen devletler arasında yer almıştır. Bu operasyon sürecinde öncelikli olarak BM’nin liderliğini önemseyen Türkiye gerek NATO’nun eylemlerine karşı sorgulayıcı bir tutum sergileyerek, gerekse de ‘Libya, Libya-lılarıdır’ söylemine sıklıkla vurgu yaparak, sürecin ilkesel bir şekilde yürütülmesini önemsemiştir.

İki bölümden oluşan bu çalışmanın birinci bölümü koruma sorumluluğu kavramının insani krizler temelinde ortaya çıkışını inceleyerek, kavramsal çerçevesini ortaya koymaktadır. Devamında, koruma sorumluluğunu kapsamında Libya’ya uygulanan müdahale ve BM tarafından alınan kararlara yer verilerek, koruma sorumluluğunun pratik boyutu analiz edilecektir. Her ne kadar Libya örneğinde koruma sorumluluğunun hayata geçirilmesi ilk başlarda uluslararası toplum tarafından bir

⁹ ARSAVA, A. Füsün, “Barışın Temelinde Devletlerin İşbirliği”, D.E.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi, 19, 2017, s. 2651, s. 2655.

¹⁰ UNSC, “Resolution 1973”, S/RES/1973, 17 Mart 2011.

¹¹ Ki-MOON Ban, “Statement on Libya”, UN Secretary General, 17 Mart 2017.

başarı olarak görülse de ilerleyen süreçte koruma sorumluluğu kavramı literatürde tartışılmaya başlamıştır. İkinci bölümde ise, koruma sorumluluğu kapsamında Libya'ya uygulanan müdahalenin Türkiye Cumhuriyeti açısından değerlendirilmesi uluslararası hukuk çerçevesinde ele alınmıştır. Bu doğrultuda koruma sorumluluğunun ilk ortaya çıktığı tarihten itibaren Türkiye'nin gelişmekte olan bu norma yaklaşımı tarihsel süreç içinde değerlendirilmiştir. Dolayısıyla koruma sorumluluğunun 1999'da gündeme gelmesinden, Libya'da pratik edilmesine kadar olan süreç bu çalışmanın inceleme alanını oluşturmaktadır.

Çalışmanın cevaplamaya çalıştığı esas soru: Türkiye'nin koruma sorumluluğu kavramını nasıl yorumladığı ve normun gelişim sürecinde vurguladığı uluslararası hukuk ilkelerinin neler olduğudur. Bu doğrultuda da Türkiye'nin uluslararası hukuk pozisyonunun Libya örneği ve koruma sorumluluğu kavramı etrafında gözlenmesi amaçlanmıştır. Böylece Türkiye'nin iç ve dış politikasında uluslararası hukuk kaidelerine ne ölçüde değer verdiği sorusu da cevaplandırılmaya çalışacaktır. Bununla beraber, Türkiye'nin uluslararası hukuk zeminindeki davranışlarının en azından hangi ölçütlere dayandığı; normatif veya çıkar odaklı mı olduğu bu makalenin sorguladığı konular arasındadır. Bunu inceleyen de özellikle siyasi liderler ve Türkiye'nin BM temsilcilerinin söylemleri dikkate alınmıştır.

Koruma sorumluluğu uluslararası toplum tarafından küresel sorunların çözümüne yönelik umutları artıran, ancak aynı zamanda birçok tartışmayı ve endişeyi de beraberinde getiren bir doktrin olarak uluslararası aktörlerin gündemine alınmıştır. Bu kapsamda devletlerin ve uluslararası toplumun sorumluluklarını ele alan çalışmalarla birlikte koruma sorumluluğunun çerçevesi tartışılmıştır.¹² Koruma sorumluluğunun özellikle 2005 BM Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi sonrasında 'gelişmekte olan bir norm' olarak ilan edilmesiyle birlikte, normun gelişim

¹² TORINHO M., STUENKEL O., ve BROCKMEIER S., "Responsibilitywhile Protecting: Reforming R2P Implementation", *Global Society*, 30, 1, 2016, 134-150; MURTH C.S.R. ve KURTZ Gerrit, "International Responsibility as Solidarity: The Impact of the World Summit Negotiations on the R2P Trajectory", *Global Society*, 30, 1, 2016, 38-53; ARBOUR L. "The Responsibility to Protect as a Duty of Care in International Law and Practice", *Review of International Studies*, 34, 2008, 445-458.

sürecini ve şekillenmesini ele alan çalışmalar kaleme alınmıştır.¹³ Bu tartışmalar ile koruma sorumluluğu en çok Libya müdahalesi sonrasında gündeme gelmiştir.

Libya müdahalesiyle birlikte koruma sorumluluğu doktrini hakkında uluslararası alanda geniş tartışmalar başlamıştır. Söz konusu bu müdahalenin koruma sorumluluğu kapsamına girmediği ve sadece ‘sivililerin korunması’ ve ‘gerekli önlemlerin alınması’ durumunun askeri müdahale anlamına gelmediği ileri sürülmüştür. Bunu takiben Suriye’de gerçekleşen insanlık trajedisine yönelik ‘müdahalesizlik’ bu normun tartışma alanını daha da genişletmiştir.¹⁴ Özellikle kuvvet kullanımı ve koruma sorumluluğu arasındaki ilişki sorgulanırken,¹⁵ kuvvet kullanımının Libya’da bir istikrar sağlamadığı hatta iç savaşı daha da uzattığı üzerine eleştirel analizler ortaya çıkmıştır.¹⁶ Aynı zamanda koruma sorumluluğunun uluslararası etik ve normatif çerçevesi de sorgulanmaya

-
- ¹³ BELLAMY A. J. “Libya and the Responsibility to Protect: The Exception and the Norm”, *Ethics*, 25, 2011, 263-269; STEELE B. J. ve HEINZE E. A., “Norms of Intervention, R2P and Libya”, *Global Responsibility to Protect*, 6, 2014, 88-112; STAHN C., “Responsibility to Protect Rhetoric or Emerging Legal Norm?”, *The American Journal of International Law*, 101, 1, 2007, 99-120; DONOVAN O., “Changing ideas, changing norms: The case of the responsibility to rebuild”, *Cooperation and Conflict*, 2018, 1-19.
- ¹⁴ THAKUR Ramesh, “R2P after Libya and Syria: Engaging Emerging Powers”, *The Washington Quarterly*, 36, 2, 2013, 61-76; NURUZZAMAN M., “The Responsibility to Protect Doctrine: Revived in Libya, Buried in Syria”, *Insight Turkey*, 15, 2, 2013, 57-66; GOWERS A. G., “The Responsibility to Protect and The Arab Spring: Libya as the Exception, Syria as the Norm?”, *UNSW Law Journal*. 36, 2, 2013, 594-618; MORRIS Justin, “Libya and Syria: R2P and the spectre of the swinging pendulum”, *International Affairs*, 89, 5, 2013, 1265-1283.
- ¹⁵ THAKUR, 2013; MORRIS J., “The Responsibility to Protect and the use of force: Remaking the Procrustean bed?” *Cooperation and Conflict*, 2015, 1-16.
- ¹⁶ KUPERMAN A. J., “A Model Humanitarian Intervention? Reassessing NATO’s Libya Campaign”, *International Security*, 38, 1, 2013, 105-136; SABA A. ve AKBAR-ZADEH S., “The Responsibility to Protect and Use of Force: An Assessment of the Just Case and Last Resort Criteria in the Case of Libya”, *International Peacekeeping*, 25, 2, 2018, 242-265; SAK Yıldırım, “Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye’de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler”, *Uluslararası İlişkiler*, 11, 44, 2015, 121-153.

başlamıştır.¹⁷ Ancak bu makalede koruma sorumluluğuna ilişkin literatürdeki tartışmaların incelenmesinden ziyade, koruma sorumluluğuyla ilgili birincil kaynaklar irdelenerek, teorik bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır.

Çalışma sırasında Birleşmiş Milletler tarafından yayımlanan belge ve kararlar çalışmanın birincil kaynağını oluşturmaktadır. Bununla beraber, Koruma Sorumluluğu İçin Uluslararası Koalisyon, koruma sorumluluğunun teorik çerçevesi için oldukça geniş bir literatür sunmaktadır. Türkiye'nin uluslararası hukuk davranışlarını incelenmesinde ise, BM Daimî Temsilcilerinin konuşmaları, siyasi liderlerin söylemleri, T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından yayımlanan kaynaklar kullanılmıştır.

II. KORUMA SORUMLULUĞU DOKTRİNİ VE LİBYA ÖRNEĞİ

Koruma sorumluluğunun temeli ilk olarak dönemin BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın 1999 tarihli raporuna dayanmaktadır. Kofi Annan bu raporda Ruanda'da yaşanan olaylara ilişkin şu soruyu sormuştur: "Soykırımı yol açan o karanlık günlerde ve saatlerde, Tutsi nüfusunun korunması için bir devletler koalisyonu kuruldu fakat Konsey'den onay alınmamış olsaydı, söz konusu bu koalisyon bir karar çıkamadığı için bir kenara çekilip dehşetin gerçekleşmesine izin mi vereceklerdi?"¹⁸ Dolayısıyla ele alınan bu soru, ağır insan hakları ihlalleri ve krizlerin çözümüne yönelik uluslararası toplumun dikkatini çekmektedir. Zeminini buradan alan koruma sorumluluğu da öncelikle devletlere, devletlerin bunu gerçekleştirmede yetersiz kaldığı durumlarda da uluslararası topluma bir sorumluluk yüklemektedir.

Kofi Annan'ın dile getirdiği bu sorudan hareketle, Müdahale ve Devlet Egemenliği Uluslararası Komisyonu (ICISS) 2001 tarihinde 'koruma sorumluluğu' başlıklı bir rapor yayımlamıştır. Bütün insanlığı ilgilendiren sistematik insan hakları ihlallerine karşı nasıl önlem alınmalı sorusu çerçevesinde şekillenen koruma sorumluluğu, egemen devlet-

¹⁷ DOYLE M. W., "International Ethics and the Responsibility to Protect", *International Studies Review*, 13, 2011, 72-84; MALITO D. V., "The Responsibility to Protect What in Libya?", *Peace Review*, 29, 3, 2017, 289-298.

¹⁸ UN, "Secretary-General Presents His Annual Report to General Assembly", UN Press Release, 20 Eylül 1999.

lerin kendi halklarını toplu katliam ve açlık gibi sorunlara ilişkin koruma sorumluluğunu yerine getirmede isteksiz veya yetersiz kalmaları durumunda bu sorumluluğun uluslararası toplum tarafından yerine getirilmesi demektir. Kolektif güvenliğin yeniden sorgulandığı bu raporda, 'paylaşılan sorumluluk' kavramı çerçevesinde koruma sorumluluğu ilkesinin toplumların korunmasında önemli olduğu vurgulanmıştır. Raporda koruma sorumluluğunu üç sütuna ayırmıştır: Önleme sorumluluğu, karşılık verme sorumluluğu ve yeniden inşa etme sorumluluğu. Önleme sorumluluğu, ise müdahaleye geçilmeden önce kriz veya çatışmanın egemen devlet, içerideki topluluk veya uluslararası topluluğun alacağı önlemlerle bir istikrar ortamının sağlanması anlamına gelmektedir. Bu durumda kullanılacak araçlar, insan hakları ve hukukun üstünlüğünün sağlanması, iyi niyet girişimleri, arabuluculuk ve uzlaşmayı kapsamaktadır.¹⁹ Karşılık verme sorumluluğu ise uygun önlemlerin alınmasını gerekli kılmaktadır. Bunlar askeri, ekonomik, siyasi ve diplomatik yaptırımlar olabileceği gibi en ağır durumlarda meşru bir zemin kazanarak askeri müdahaleyi de içerebilmektedir. Askeri müdahalenin ancak ve ancak 'istisnai' ve 'olağandışı' durumlarda 'büyük ölçekli yaşam kaybının' gerçekleştiği durumlarda uygulanması mümkündür. Bunlar; kasıtlı veya kasıtlı olmayan soykırım durumlarında devletin eylemi, eylemsizliği veya ihlalinin olması; yaşam hakkının elinden alınması, zorla sınır dışı etme, terör veya tecavüzle geniş kapsamlı etnik temizlik durumları müdahale için "haklı neden" olarak raporda sayılmıştır. Nitekim diğer durumda BM Anlaşması'nın 2/4. maddesindeki kuvvet kullanma yasağının ihlali kapsamına girebileceğini söylemek mümkündür. Yeniden inşa etme sorumluluğundan kasıt ise, halkın güvenliğini, adaleti, uzlaşmayı ve kalkınmayı sağlayarak barışı tekrardan tesis etmektir.²⁰ Dolayısıyla bu rapor, devlet egemenliği ve insancıl müdahale arasındaki ikileme yeni bir yorum getirmiştir.

Gelişen insan hakları mekanizmalarının kimi devletler tarafında iç işlerine müdahil olmak veya devletlerin egemenliklerine karşı bir ihlaller olarak anlaşılması insan hakları uygulamalarını da yetersiz kılmakta,

¹⁹ ICISS, "The Responsibility to Protect", 2001.

²⁰ ICISS, 2001.

özellikle insani krizlerin çözümünü engellemektedir. Nitekim BM Anlaşmasının 2/1. maddesinde de yer aldığı üzere devletlerin egemenliklerinin ihlal edilmemesine yönelik iç işlerine karışmama prensibi kabul edilmiştir. Ancak 90'lardan önce hâkim olan 'müdahalesizlik' anlayışının Ruanda ve Bosna'da yaşattığı insanlık krizi, 'müdahale' yaklaşımının tekrardan sorgulanmasına zemin hazırlamıştır.²¹ İnsan hakları sorunlarıyla bağlantılı olarak, ICISS egemenliğe ilişkin yeni bir tanım getirmiştir. Egemenlik eşit muamele görme, ulusal kimliklerin ve özgürlüklerin korunması ve kendi geleceklerini belirleme anlamına gelmekte, fakat bu egemenlik devletin kendi halkına karşı istediklerini yapma hakkı vermemektedir. Bu doğrultuda dış egemenlik ve iç egemenlik olarak bir ayırım yapılmıştır. İlki diğer devletlerin egemenliklerine saygılı olma anlamına gelirken, ikincisi, iç egemenlik ise devlet içinde temel hakları ve insanlık onuruna saygıyı kapsamaktadır.²²Devletlerin egemenliklerine saygıyı vurgularken, dış tehditlerden korumak bir devletin kendi halkına karşı sorumluluğu ise, iç tehditler de benzer bir şekilde bir sorumluluk getirmektedir.²³ ICISS tarafından vurgulandığı üzere kontrol egemenliğinden, koruma egemenliğine geçiş yapılmıştır. Böylece devletler, kendi ülke sınırları içinde yer alan kendi halklarını koruma sorumluluğu yükümlülüğü altındayken ve bunu sağlarken devletler kendi davranışlarında da sorumludurlar.²⁴ Böylece, "egemenliğin devlete sağladığı şeylerden, egemenliğin devleti yapmaya zorladığı"²⁵ bir perspektif ortaya çıkmıştır. Aynı zamanda, Lloyd Axworthy'e göre devletin egemenlik hakkı, bir devletin kendi halkına koruyabilme kabiliyeti doğrultusunda meşru bir otorite olarak ortaya çıkmaktadır.²⁶ Böylece devlet egemenliğinin, koruma sorumluluğu yaklaşımıyla birlikte değişime uğ-

²¹ ARSAVA A. Fusun, "Libya Örneğinde İnsan Haklarının Korunması İçin Yapılan Askeri Müdahale", TAAD, 12, 2013, s. 82-83.

²² ICISS, 2001.

²³ EVANS G., The Responsibility to Protect: Ending Mass Atrocity Crimes Once and For All. Washington, Brookings Institution Press, 2008, s. 36.

²⁴ ICISS, 2001.

²⁵ AXWORTHY, 2016, s. 303.

²⁶ AXWORTHY, 2016, s. 303.

ramıştır.²⁷ Dolayısıyla insan hakları ve insani güvenlik söylemleri devletlerin kendi halkına yönelik davranışlarını önemli ölçüde sınırlandırmaktadır. Devletlerin kendi halkına veya kendi toprakları içinde yer alan azınlık gruplara karşı kuvvet içeren eylemlerin önünü kapattığı söylenebilir.

ICISS raporunun ardından Kofi Annan'ın liderliğinde hazırlanan Daha Güvenli Bir Dünya: Paylaşılan Sorumluluğumuz (A More Secure World: Our Shared Responsibility) başlıklı raporda da kolektif uluslararası koruma sorumluluğu 'gelişmekte olan bir norm' olarak yer almıştır.²⁸ Devletlerin egemenlikleri ve var olma nedenleri (raison d'être)²⁹ gereği kendi halklarını koruma sorumlulukları, artık tehditlerin ulusal sınırları aşarak, küresel, bölgesel ve yerel düzeyde olması nedeniyle her zaman istikrarlı bir şekilde yerine getirilememektedir. Bu durumda bu sorumluluk uluslararası topluma düşmektedir. Bu raporda da yine benzer ifadeler kullanılarak halkların etnik temizlik, toplu gasp ve katliamlar, terör saldırıları, kasıtlı olarak açlık ve yerlerinden edilme gibi unsurlar karşısında uluslararası toplumun harekete geçmesi 'müdahale' değil, 'koruma sorumluluğu' çerçevesinde şekillenmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁰ Bu durumda BM Genel Kurulu Raporunda yer aldığı gibi, koruma sorumluluğu kavramı kolektif bir eylem ve küresel iş birliğini gerekli kılmaktadır.³¹

Koruma sorumluluğunun normatif dönüşümünün dönüm noktası³² olarak değerlendirilen 2005 tarihli BM Dünya Zirvesi Sonuç Belgesi'nin 138. ve 139. paragrafında, koruma sorumluluğu normunun temel unsurları üzerinde mutabakata varılmıştır. Belgede yer alan düzenleme-

²⁷ ARSAVA, A. Fusun, "Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15, 2011, s. 105.

²⁸ UN, "A More Secure World: Our Shared Responsibility", 2004; Norm inşası için bkz. BRUNNEE Juttave TOOPE Stephen J. , "The Responsibility to Protect and the Use of Force: Building Legality?", Brill, 2010, 191-212.

²⁹ UNGA, "In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All", 2005.

³⁰ UN, 2004.

³¹ UNGA, 2005.

³² SERRANO Monica, "The Responsibility to protect and its Critics: Explaining the Consensus", Global Responsibility to Protect, 3, 4, 2011, s. 714.

ler şu şekildedir: “Her bir devletin kendi halkını soykırma, savaş suçlarına, etnik temizliğe ve insanlığa yönelik suçlara karşı koruma sorumluluğu vardır”³³. Devletlerin bu sorumluluğu aynı zamanda bir önceki paragrafta sayılan suçların ‘uygun ve gerekli yollarla’ önlemesini de gerektirmektedir. Burada uluslararası topluma da sorumluluk getirilmiştir. Buna göre uluslararası toplum BM aracılığıyla “toplumların soykırım, savaş suçları, etnik temizlik ve insanlığa yönelik suçlara karşı korunmasında”³⁴ yardımcı olmalıdırlar. Bu endişeler kapsamında 2005 Dünya Zirvesi sonucunda devletler, BM Güvenlik Konseyi aracılığıyla ‘kolektif tedbirlerin’ alınması konusunda karar vermişlerdir. Dolayısıyla sayılan bu suçlara karşı kendi halkını korumada ‘açıkça başarısız olan devletlere’ yönelik alınan koruma sorumluluğu tedbiri BM Anlaşması ilkeleri ve uluslararası hukuka saygı gözetilerek gerçekleşmelidir. Böylece koruma sorumluluğu 1945 tarihinden sonra oluşturulan kolektif güvenlik düzeninin bir parçası haline gelmiştir.

Koruma sorumluluğu özellikle dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon tarafından hazırlanan raporlarda sıklıkla incelenmiştir.³⁵ Bu raporlarda koruma sorumluluğu; devletin koruma sorumluluğu, uluslararası yardım ve kapasite geliştirme; zamanında ve kati cevap olmak üzere üç sütuna ayrılarak ele alınmıştır. Ban Ki-moon “insanlık beklemede ve tarih bunu emrediyor”³⁶ sözleriyle üstlenilen bu sorumluluğun

³³ UNGA, “2005 World Summit Outcome”, 24 Ekim 2005.

³⁴ UNGA, 24 Ekim 2005.

³⁵ BM genel Sekreteri Ban Ki-moon’un diğer raporları şu şekildedir: Ki-MOON Ban, “Implementing the Responsibility to Protect”, UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2009; Ki-MOON Ban, “Early Warning, Assessment, and the Responsibility to Protect”, UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2010; Ki-MOON Ban, “The Role of Regional and Sub-regional Arrangements in Implementing the Responsibility to Protect”, UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2011; Ki-MOON Ban, “Responsibility to Protect – Timely and Decisive Response”, UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2012; Ki-MOON Ban, “State responsibility and Prevention”, UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2013; Ki-MOON Ban, “Responsibility to protect: International Assistance”, UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2014; Ki-MOON Ban, “Avital and Enduring Commitment: Implementing the Responsibility to Protect”, UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2015.

³⁶ Ki-MOON Ban, “Implementing the Responsibility to Protect”, UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2009.

önemini ifade etmiştir. Aynı zamanda koruma sorumluluğunun “düşman değil, egemenliğin müttefiki”³⁷ olduğuna vurgu yaparak, en son çare olarak askeri müdahaleyi öngörmüştür. Ban Ki-moon’un raporunda şekillenen koruma sorumluluğunun üç boyutu devletlerin çoğu tarafından ‘üç sütün stratejisi’ olarak kabul edilmiştir.³⁸

Koruma sorumluluğunun ilk olarak uygulandığı ve askeri tedbirlerin alındığı durum Libya olmuştur. Dönemin BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon “koruma sorumluluğu rüştünü ispatlamıştır; bu ilke daha önce hiç olmadığı gibi uygulanmıştır. Sonuçları her ne kadar istikrarsız olsa dahi, günün sonunda on binlerce hayat kurtarılmıştır. Uzun zamandır ezilen insanlara umut verdik... sözlerimiz ve eylemlerimizle insani korumanın Birleşmiş Milletlerin yirmi birinci yüzyılda belirleyici hedefi olduğunu gösterdik”³⁹ sözleriyle koruma sorumluluğu ilkesini tüm uluslararası toplum için insanlık trajedilerine bir umut olarak yansıtmıştır. Koruma sorumluluğu uluslararası toplumun insani krizler noktasında harekete geçmesinde baskı oluşturmayı olanaklı hale getirmiştir.⁴⁰

Arap Baharının ortaya çıktığı süreçte Libya’da yaşanan ağır insan hakları ihlalleri karşısında BM Güvenlik Konseyi sivil halkın korunması için müdahaleyi öngören ve bununla beraber uçuşa yasak bölge ve silah ambargosunu düzenleyen 1973 sayılı karar almıştır.⁴¹ Bu karar, BM Şartı’nın 7. bölümüne dayanılarak alınmış ve bağlayıcı bir karar niteliği taşımaktadır.⁴² Libya’ya askeri müdahaleye izin veren bu karar, “bir devlet suçunu önlemek için suçu işleyen devlete karşı güç kullanılması-

³⁷ Ki-MOON Ban, 2009.

³⁸ GCR2P, “Implementing the Responsibility to Protect The 2009 General Assembly Debate: An Assessment”, Global Centre For the Responsibility To Protect, 2009, s. 2.

³⁹ UN, “Responsibility to Protect’ Came of Age in 2011, Secretary-General Tells Conference, Stressing Need to Prevent Conflict before It Breaks Out”. UN Press Release, 18 Ocak 2012.

⁴⁰ ARSAVA A. Fusun, 2013, 81-97.

⁴¹ Bu karardan önce, BM Güvenlik Konseyi 1970 Sayılı Kararı kabul etmiştir. Bu karar, çatışmalara son verilmesini, Uluslararası Ceza Mahkemesinin devreye girmesini, silah ambargosunu, seyahat yasağı, mal varlıklarının dondurulmasına karar verilmiştir. UNSC, “Resolution 1970”, S/RES/1970 (2011),26 Şubat 2011.

⁴² Bkz., BM Anlaşması 7. Bölüm: Barışın, Tehdidin Bozulması ve Saldırı Durumunda Alınacak Önlemler.

nı açıkça zorunlu"⁴³ kılmıştır. Ancak bu kararlar 'koruma sorumluluğuna' dayandırılarak alınan kararlar olmaktan ziyade, krizin nasıl ve hangi araçlarla önlenmesi gerektiği üzerine bir içeriğe sahip kararlar olmuştur.⁴⁴ Bununla beraber, BM Genel Kurulu tarafından da bağlayıcı olmayan ancak devletin kendi halkını, insan haklarını ve temel özgürlükleri güvence altına alma sorumluluğuna dikkat çeken karar alınmıştır.⁴⁵

Ne var ki Libya'ya gerçekleştirilen askeri müdahale bu kavram üzerinde geniş çaplı bir tartışmaya neden olmuş ve insancıl müdahale, kuvvet kullanımı yasağı ve devletin iç işlerine karışmama ilkesiyle çelişiklere yönelik sorular ortaya koymuştur. Hatta operasyonun kuvvet kullanarak askeri bir müdahale doğrultusunda gerçekleşmesi, buna karşı çıkan devletler tarafından BM'nin barışı korumadaki rolünün tekrardan sorgulanmasına neden olmuştur.⁴⁶ Koruma sorumluluğu doktrinine ilişkin bu tartışma, teori savaşımdan uygulama savaşına dönmüştür.⁴⁷ Özellikle Rusya ve Çin tarafından yapılan bu müdahale olumsuz karşılanmış⁴⁸ ve operasyonun NATO tarafından yapılması, koruma sorumluluğunun NATOLAŞMASI olarak görülmüştür.⁴⁹ Şafak Yolculuğu Operasyonu (Operation Odyssey Dawn) kapsamında Libya'ya müdahalenin ardından, BM Güvenlik Konseyi'nin 16 Eylül 2011'deki 2009 sayılı kara-

⁴³ BROCKMEIERE Sarah, STUENKEL Oliver ve TOURINHO Marcos, "The Impact of the Libya Intervention Debates on Norms of Protection", *Global Society*, 30, 1, 2015, s. 113.

⁴⁴ BAYILLIOĞLU Uğur, 2016, s. 134; REÇBER Sercan, *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu*, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul, 2016.

⁴⁵ UNGA, "Situation of Human Rights in the Libyan Arab Jamahiriya", *Human Rights Council*, A/HRC/RES/S-15/1, 25 Şubat 2011.

⁴⁶ СКИДЕЛЬСКИЙ Роберт, "Парадоксы Гуманитарной Войны", *Россия в Глобальной Политике*, 9, 2, 2011, 63-68; КОНЫШЕВ Валерий ve СЕРГУНИН Александр, "Концепция 'Обязанность Защищать' БРИКС в Поисках Консенсуса", *Международные Процессы*, 15, 4, 2017, 202-217.

⁴⁷ BROCKMEIERE Sarah, STUENKEL Oliver ve TOURINHO Marcos, s. 114.

⁴⁸ СЕРГЕЕВИЧ Тетерюк Алексей ve АНДРЕЕВИЧ Чижевский Ян, "Международно-политическое измерение ливийского конфликта" *Вестник Российского университета дружбы народов*, Серия: Международные отношения, 2, 2014, s. 25; UNSC, 66th session, 6528th meeting, S/PV.6528, 4 Mayıs 2011, s. 8-9.

⁴⁹ RIEFF David, "R2P, R.I.P.", *New York Times*, 7 Kasım 2011, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020, <https://www.nytimes.com/2011/11/08/opinion/r2p-rip.html>.

rıyla⁵⁰ Libya’da güvenliğin, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve barışın tesis edilmesi için BM Destek Misyonu (United Nations Support Mission in Libya: UNSMIL) kurulmuştur.

Sonuç olarak koruma sorumluluğu kavramı, kendi ülkesi içinde tehdit altında bulunan halkları korumaya yönelik ortaya çıkmıştır. Ancak Libya’da müdahale sonrası istikrarın sağlanamaması ve iç savaşın devam etmesi koruma sorumluluğuna ilişkin soruları da beraberinde getirmiştir. Özellikle önleme ve yeniden inşa etme süreçlerinden ziyade, askeri müdahale kapsamında karşılık verme sorumluluğunun hayata geçirilmesi koruma sorumluluğunun doğrudan askeri müdahale ile anılmasına neden olmuştur. Böylece kuvvet kullanma yasağını sorgulatan bu durum normun güvenilirliğini zedelemiştir.⁵¹ Bu durumda BM Anlaşması ile kurulan kuvvet kullanma yasağının ihlal edilmemesi için normun sınırlandırılması hususunda durulmuştur. Özellikle Brezilya tarafından ileri sürülen “korurken sorumluluk” ilkesi, koruma sorumluluğunun önemli bir parçası olarak yer alarak; insancıl hukuk ve insan haklarının gözetildiği, en son çare olarak kuvvet kullanılmasını içeren bir yaklaşım olarak sunulmuştur. Bu doğrultuda çatışmanın nedenine inilmesi, çatışmayı ortaya çıkaran unsurların gözlemlenmesi ve bu çerçevede sorunların ekonomik, müzakere ve diğer barışçıl önlemler doğrultusunda giderilmesi önemlidir.⁵² Hatta koruma sorumluluğunun hegemonik küresel düzene hizmet eden bir doktrin olduğuna dair post-kolonyal analizler de yapılmaktadır.⁵³ Nihayetinde insan haklarının korunması veya insani krizlerin engellenmesine yönelik yapılan çabalar, devletlerin kendi stratejik çıkarlarını öncelemeleriyle baltalanmıştır. Peta’nın da vurguladığı şekliyle “devletlerin stratejik çıkarları, nereye müdahale edeceğine ve kimi kurtaracağına karar verirken hiçbir kural

⁵⁰ UNSC, “Resolution 2009”, S/RES/2009, 16 Eylül 2011.

⁵¹ LOPEZ Giselle, 2015.

⁵² REÇBER Sercan, 2016, s. 313-314.

⁵³ MAHDAVI Mojataba, “A Postcolonial Critique of Responsibility to Protect in the Middle East”, *Perceptions*, 20, 1, 2015, 7-36.

koymamalıdır"⁵⁴. Ancak ne yazık ki bu durum Libya'da başarılı bir şekilde gerçekleştirilememiştir.⁵⁵

Dolayısıyla, insani trajedilerin yaşanmasının önlenerek uluslararası barış ve istikrarın gelişmesine öncülük edebilecek bu kavram, devletlerin kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirmesi nedeniyle baltalanmıştır. Hatta bu bağlamda yeni sömürgeciliğin bir aracı haline geldiğini söylemek dahi mümkündür. Libya'ya koruma sorumluluğu kapsamında gerçekleşen müdahale de 'ezilen halkların' korunmasına ve bu minvalde küresel barışın korunacağına ilişkin beklentileri düşürmüştür.

III. TÜRKİYE'NİN KORUMA SORUMLULUĞU DOKTRİNİ YORUMU

Türkiye koruma sorumluluğuyla ilgili özellikle BM Zirve Sonuç bildirisinde düzenlenen unsurlara sadık kalınması ve taraflı yorumlara yer verilmemesi için kavramın daha iyi tanımlanması gerektiği görülmüştür.⁵⁶ Burada Türkiye bir uluslararası hukuk kavramının veya normunun oluşmasında 'kesinliğe' önem vermiştir. Aslında bunu önemli bir nokta olarak görmek mümkündür. Çünkü devletler kimi zaman insan haklarıyla ilgili meselelerde ayrımcılığa gidebilmektedir. Hatta bu nokta dönemin Türkiye BM Daimi Temsilcisi Baki İlkin, BM Genel Kurulu'na hitabında, ortaya çıkan bu yeni kavramla ilgili ortak bir konsept belirlenmesinin ayrıca insanlığa karşı suçlar ve diğer insan hakları ihlalleri arasında daha net bir ayırım yapılmasının önemini dile getirmiştir.⁵⁷ Böylece, koruma sorumluluğunun uygulanması her ne kadar mevcut koşullara göre değişiklik gösterebilecek olsa dahi, ilkenin hedef ve sınırlarının net bir şekilde tanımlanması onun uygulanmasında eşitliği sağ-

⁵⁴ PETA Conner, "Inconsistency, Hegemony, Colonialism and Genocide: How R2P Failed Libya", E-International Relations, 2017.

⁵⁵ HOBSON Christopher, "Responding to Failure: The Responsibility to Protect after Libya", Millennium: Journal of International Studies, 2016, s. 1-22; DIETRICH John W., "R2P and Intervention After Libya", History and Social Sciences Faculty Journal Articles, Paper 86, 2013, 323-352.

⁵⁶ İLKİN Baki, "Informal Thematic Consultations of the General Assembly on the Report of the Secretary-General in Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All Cluster II: Freedom from Fear", T.C. BM Daimî Temsilciliği, 2005; GCR2P, 2009.

⁵⁷ İLKİN Baki, 2005.

layacağı söylenebilir. Dolayısıyla ortaya çıkan yeni uluslararası normların devletler tarafından kabulü kesinlik ve şeffaflık unsurlarıyla birlikte, hakkaniyetli bir şekilde uygulanmasına bağlıdır. Bu iki unsur uluslararası toplumun normlar karşındaki güvenini kuvvetlendirici bir unsur olarak yer alırken, aynı zamanda bir normun uygulanması sırasındaki gerçekleştirilecek devlet menfaatlerini de sınırlandırarak, küresel barışa hizmet etmektedir.

Türkiye'nin 2009'da BM Güvenlik Konseyi'nin geçici üyesi olarak seçilmesini takip eden oturumlarda, sivillerin silahlı çatışmalardan korunmasının uluslararası toplumun bütünü için endişe kaynağı ve önceliği olduğunun altını çizmiştir. Kendi halklarını korumanın öncelikli olarak devletlerin kendi sorumluluğu olduğunu kabul ederek, bunun sağlanamadığı durumlarda sivillerin korunmasına yardımcı olmak için uluslararası toplumun 'ortak sorumluluğunu' desteklemiştir.⁵⁸ Bu doğrultuda, özellikle ortak sorumluluk kavramının sınırlarının ve tanımının net bir şekilde yapılması tekrardan vurgulanmıştır. Türkiye koruma sorumluluğunun istisnalara yer vermeyecek şekilde tanımlanmasına dikkat çekmiştir. Bununla beraber, asıl sorunun normun tanımlanmasından ziyade uygulanmasındaki uyumsuzlukların giderilmesi olması da önemli bir noktadır.⁵⁹ Nitekim devletler tanımsal sınırları olmayan veya uygulanmasındaki şartların belirsiz olduğu ilke veya kavramları kimi zaman kendi menfaatleri doğrultusunda kullanabilmektedirler. Türkiye bunu dikkate alarak, uluslararası sistemde güçlü olan devletlerin söz konusu kavramı kendi menfaatlerini gerçekleştirmek amacıyla kullanmalarını engelleyecek bir norm oluşturma gayreti içinde olmuştur.

BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın koruma sorumluluğuyla ilgili yayımladığı önemli belgeleri Türkiye olumlu değerlendirmiş ve desteklemiştir. Koruma sorumluluğunun devletler tarafından gerçekleştirilmesinde en önemli unsurların; hukukun üstünlüğü, demokrasi ve işleyen adil bir sistem olması Türkiye için kilit nokta olarak görülmektedir. Aynı şekilde krizlerin başlangıç evrelerinin tespit edilmesi de son derece

⁵⁸ İLKİN Baki, 2009.

⁵⁹ İLKİN Baki, 2009.

önemlidir.⁶⁰ Nitekim durumun öncelikle ülke sınırları içinde çözülmesi mühimdir. Sorunların barışçıl bir şekilde çözülmesi uluslararası toplumdaki her bir aktör tarafından desteklenmeli ve öncelikli olmalıdır. Krizlerin öncelikli olarak tespit edilmesine verilen önem, askeri müdahaleden önce, diplomatik unsurların dikkate alındığı bir barışın sağlanabilme olasılığının daha yüksek olmasındandır.

Ancak, ulusal sınırlar içerisinde gerçekleşen bir sorunun zaman içinde çözümsüz bir hale gelmesi durumunda, devletlerin barışı korumada yetersiz kaldığı durumlarda 'son çare' olarak kolektif bir eylemi içermelidir. Bu bağlamda, koruma sorumluluğu sadece krizi önleme ve tepki verme anlamına gelmemekte, ayrıca kriz sonrası durumun iyileştirilmesini ve barışın inşasını da kapsamaktadır. Böylece krizlerin tekrardan vuku bulmasını önlemek ve halkın güvenliğini sağlamak koruma sorumluluğunun amaçlarındandır.⁶¹

Türkiye tarafından BM Genel Kurulu'nda yapılan görüşmelerde, koruma sorumluluğuna ilişkin adımların devletler tarafında yerine getirilemediği durumlarda en büyük bedeli sivillerin ödediği hususuna dikkat çekilmiştir. Aynı zamanda seçici olmayan bir yaklaşım izlenmesi gerektiği, belirli bir topluluğu değil, zulüm altında olan bütün halkları kapsaması gereken bir kavram olması gerektiğinin altı çizilmiştir.⁶² Bu bağlamda Richard Falk'ın bir yorumuna yer vermek doğru olacaktır. Ona göre, koruma sorumluluğunun birtakım ayrımlara dayanılarak devreye girmemesi, uluslararası hukuku ve insan haklarını baltalamaktadır. Bu durumda az bir seçeneği kalan insanların şiddete dayalı eylemlere başvurmalarının da olası bir durum olduğunu belirtmiştir.⁶³ Dolayısıyla uluslararası sistemde barış ve güvenliğin sağlanmasında karşılaşılan zorlukları da dikkate alarak, dönemin Türkiye BM Daimî Temsilcisi

⁶⁰ ÇORMAN Fazıl, "Address by Mr. Fazıl Çorman Charge D'Affaires.a.i. and Deputy Representative of Turkey to the UN, 'Responsibility to Protect' UN General Assembly 63rd Session", T.C. BM Daimî Temsilciliği, 2009.

⁶¹ ÇORMAN Fazıl, 2009.

⁶² SİNİRLİOĞLU F. H., "Statement by Turkey UN General Assembly Item 132, The responsibility to protect and the Prevention of Genocide, War Crimes, Ethnic Cleansing and Crimes Against Humanity", T.C. BM Daimî Temsilciliği, 2018.

⁶³ FALK Richard, ICRtoP, 2008.

Bakin İlkin, 'yasal taahhütlerin eylemlere' dönüştürülmesi gerektiğinin önemine vurgu yapmıştır.⁶⁴

Türkiye bu normun herkes için eşit bir şekilde uygulanmasını savunmaktadır. Nitekim soykırım, savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve etnik temizlik yeterli düzeyde tanımlanmış yasal kavramlar olarak kabul edilmektedir. Böylece yeterli tanımlamaya sahip bu kavramlara karşı koruma sorumluluğunun da herhangi bir vetoya takılmadan uygulanabilir olması önemlidir. Bununla beraber, Türkiye söz konusu meselelerde öncelikle önleyici diplomasi ve arabuluculuk faaliyetlerinde yer alarak, anlaşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözülmesini desteklemektedir. Ne var ki, bunların yetersiz kaldığı durumlarda uluslararası toplum BM Şartı'ndan kaynaklanan sorumlulukları yerine getirmelidir.⁶⁵ Aynı zamanda Türkiye, terörizmle mücadele konusunda da koruma sorumluluğunun önemine vurgu yapmıştır. Bu bağlamda, uluslararası toplumun kolektif bir şekilde hareket etmesi, ortak ilke ve hedefler doğrultusunda çaba sarf etmesi gerektiğine dikkat çekmiştir. Üstünde durulan önemli bir nokta ise, koruma sorumluluğu çerçevesinde söz konusu ülkelerde hukukun üstünlüğünün, insan hakları ve demokrasinin kuvvetlendirilerek istikrarın sağlanması ve uzun vadede sivillerin korunmasıdır.⁶⁶

Türkiye'nin koruma sorumluluğuna ilişkin genel yorumu, Libya'ya BM Güvenlik Konseyi'nce alınan karar ve uygulamalara da yansımıştır. Türkiye Ortadoğu'da yaşanan gelişmelerde ilkeli, kararlı ve tutarlı bir politika takip ettiğini vurgulamıştır. Özellikle T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından "bölgedeki değişim ihtiyacı ve değişimin mutlaka insan hakları, demokratikleşme ve daha iyi yönetim çerçevesinde olması gerektiği... ülkelerin toprak bütünlüğü, egemenlik konusunda yeni tartışmalar açmaması... kalıcı bir istikrarı, kalıcı bir refahı ve barışı tesis etmesi yönündeki tutumu"⁶⁷sıklıkla vurgulanmıştır.

⁶⁴ İLKİN Baki, 2009.

⁶⁵ SİNİRLİOĞLU F. H., 2018.

⁶⁶ İLKİN Baki, 2009.

⁶⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Bakanlığı Libya Açıklaması", 21 Mart 2011.

Libya'da olayların başladığı sırada Türkiye, Geçici Ulusal Konsey⁶⁸ üyeleriyle müzakereler yürütmüştür. Türkiye'de siyasi liderler bütün diplomatik araçları kullanarak bir operasyona ihtiyaç duyulmadan meselenin Libya içinde Libya halkıyla beraber bir çözüme varılmasını amaçlamışlardır. Ne var ki, bu konuda Libya tarafında yeterli bir başarı sağlanamaması, Muammer Kaddafi'nin "toprak bütünlüğünü sağlamak için çaba harcamak yerine, kanı, göz yaşını ve kendi halkına saldırıyı tercih"⁶⁹ etmesi, konunun BM çatısı altında çözülmesini zorunlu kılmıştır. Böylece Türkiye uluslararası sistemde BM'yi desteklerken, alınan kararların "Libya halkının esenliği yönünde alınması... Libya'ya müdahale yönünde değil, Libya'nın kaynaklarının paylaşımı yönünde değil, Libya'nın egemenliğinin, toprak bütünlüğü ve kardeş Libya halkının esenliğini temin edecek şekilde olmasına"⁷⁰ dikkat çekmiştir.

Bu bağlamda Türkiye, 17 Mart 2011 tarihli Libya'da acil ateşkesi öngören BM Güvenlik Konseyi'nin 1973 sayılı kararını desteklemiş ve bu kararın akabinde T.C. Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklama şu şekilde olmuştur: "Buradaki hedef: bir; insani yardımların ulaşımını temin, iki; silah ambargosu suretiyle içeride daha yoğun çatışmaların önüne geçmek, üç; 'Uçuşa Yasak Bölge' uygulamasıyla çatışmaları engellemek, ... Libya'ya dönük kapsamlı bir savaş başlatmak değildir"⁷¹. Türkiye tarafından bu müdahalenin "Libya'daki sivil halka yönelik saldırılar karşısında gösterilecek tepkinin ve takınılacak tavrın uluslararası meşruiyet zemininde bölgesel katılım ve destek sağlanarak gerçekleştirilmesini... temel amacın sivil halka yönelik şiddetin önlenmesi ve can kayıplarının durdurulması"⁷² anlamına geldiği net bir şekilde ifade edilmiştir. Söz konusu açıklamalardan görüldüğü üzere, Türkiye Libya'nın egemenliğini ve toprak bütünlüğünü dikkate alan insan haklarının korunması odaklı, yani sivil halkın korunması ve çatışmanın engellenmesi için atılan adımları desteklemiştir. Bu durumda, koruma sorum-

⁶⁸ Libya'daki iç savaş sırasında Kaddafi karşıtı isyancılar tarafından kurulmuştur.

⁶⁹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Başbakanın Libya'ya İlişkin Yaptığı Açıklama", 3 Mayıs 2011.

⁷⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Mart 2011.

⁷¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Mart 2011.

⁷² T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Libya'daki Gelişmeler Hakkında", 19 Mart 2011.

luluğu kavramının egemenlik ilkesi ihlal edilmeden pratiğe geçirilmesinin vurgulandığını söylemek mümkündür.

Bu karara ilişkin Türkiye’nin duruşu; barışın tesis edilmesi, sivil kayıpların ve çatışmanın durdurulması şeklinde olmuştur. Bu bağlamda, Libya’da istikrarın sağlanması ve özellikle sivillerin güvenlik altına alınması konusunda Türkiye, ‘herkesi sorumlu davranmaya’ ve Libya’da gereken adımların atılmasına davet ederek, koruma sorumluluğu kavramına dikkat çekmiştir.⁷³ Nitekim burada, Libya yönetiminin Libya-lılara yönelik saldırılarına karşı uluslararası toplum ortak sorumluluğa davet edilmiştir. Bu bağlamda dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu’nun “Libya’daki bu acıların, sivil katliamların, kayıpların bir an önce sona ermesi yönünde atılacak her adımı olumlu telakki ederiz”⁷⁴ sözleri, Türkiye’nin koruma sorumluluğuna ilişkin olumlu bakışını da yansıtmaktadır.

Dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu, Libya için alınan karar kapsamında kurulması planlanan koalisyonun uluslararası hukukta bir usulünün olduğuna ancak uluslararası toplum tarafında buna yeterince uyulmadığı; oluşturulacak koalisyonun BM denetiminde ve onun ilkeleri temelinde olması gerektiğine vurgu yapmıştır. Aynı zamanda koalisyonda yer alacak ülkelerin ‘belirli ülkeler’ değil, uluslararası sistemde yer alan ‘bütün ülkelerin’ katılımına izin verilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.⁷⁵ Libya’ya yönelik yapılan Şafak Yolculuğu Operasyonu’nun NATO şemsiyesi altında gerçekleşmesine karşı çıkmıştır. Ne var ki ilerleyen süreçte NATO’nun “Libya’nın Libyalılara ait olduğunu tespit ve tescil için oraya girmesi”⁷⁶ şartıyla kabul etmiştir. Türkiye’nin bu kararında Fransa’nın kendi başına buyruk davranışlarının etkili olduğu söylenebilir.⁷⁷ Nitekim, Türkiye’nin bu operasyona ilişkin endişeli yakla-

⁷³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, “Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu’nun Libya’ya İlişkin 1973 Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı Hakkındaki Açıklaması”, 18 Mart 2011.

⁷⁴ T.C. Dışişleri Bakanlığı, 18 Mart 2011.

⁷⁵ T.C. Dışişleri Bakanlığı, 18 Mart 2011.

⁷⁶ DW, “Türkiye’nin Libya politikasına eleştiri”, 26 Mart 2011, Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2019, <https://www.dw.com/tr/turkiyenin-libya-politikasına-eleştiri/a-14943958>.

⁷⁷ ERDURMAZ Serdar, “Libya Konusunda NATO’nun Görev Üslenme Gerekçeleri, Türkiye’nin Tutumu ve Sonuçları”, TÜRKSAM, 2011.

şımına daha önce Irak'ta, Afganistan'da ve Bosna Hersek'te yaşanan tecrübelerin etkisi büyük olmuştur. Bu bağlamda Libya'daki sorunun dışarıdan değil, içeriden çözülmesini öncelikli olarak desteklenmiştir.⁷⁸ Böylece Türkiye, NATO kapsamında deniz gücü ile destek verirken, hava gücü ile de uçuşa yasak bölgenin denetimini üstlenmiştir.⁷⁹

Bu noktada şunu söylemek mümkündür; Türkiye'nin tutumu bir takım güçlü devletlerin kontrolünde gerçekleşen operasyonla Libya'da bazı ayrıcalıklar elde etmelerini veya burada kendi çıkarlarını gerçekleştirmelerini engellemeye yönelik olmuştur. Böylece daha çoğulcu bir katılımı birlikte, koalisyonda revizyonist olmayan küçük ölçekli devletlerin de katılımını sağlayarak sorun odaklı bir eylem oluşturmaya çalışılmıştır. Ki bu yönde dönemin Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun "Libya'nın geleceğiyle birinci derecede ilgilenen ülkelerin başında geliyoruz. Ancak bu gelecek Libyalılara aittir, hiç kimseye ait değildir... Libya'ya yönelik yardımların ve bu dönüşümün barışçıl yönde olmasını teminen atılacak adımların da mutlaka uluslararası hukuk meşruiyeti ve Birleşmiş Milletler sisteminin temel ilkeleri çerçevesinde olması yönündeki ilkeli tutumumuzu da sürdüreceğiz"⁸⁰ ifadesiyle uluslararası hukuk dikkate alınarak barışçıl bir çözümün hayata geçirilmesini desteklemiştir.

Soruna Libya'nın içinde ve Libyalılar tarafından bir çözüm bulunması mümkün olmadı. Sivil halkın güvenliğinin tehlike altına girmesi üzerine uluslararası camia duruma müdahil olmak durumunda kaldı... Türkiye, görünür zorunluluk, uluslararası meşruiyet, bölgesel katılım ve destek şartlarının yerine gelmesi üzerine, bu hareketin silah ambargosunun denetlenmesi ve insani yardımın Libya halkına ulaştırılması boyutlarına katılmıştır.⁸¹

⁷⁸ CUMHURİYET, "Erdoğan: Operasyon İşgale Dönüşmemeli", 21 Mart 2011, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/231692/Erdoğan__Operasyon_ısgale_donusmemeli.html.

⁷⁹ ERDURMAZ Serdar, 2011.

⁸⁰ T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Mart 2011.

⁸¹ T.C. Dışişleri Bakanlığı, 3 Mayıs 2011.

Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından, operasyon süresince “taraf-lara sorumlu davranmaları ve insan kayıplarına yol açılmaması, Libya halkının barış ve esenliğinin korunmasına”⁸² dikkat edilmesi gerektiği sıklıkla vurgulanmıştır. Bu kapsamda Türkiye bu soruna en doğru, ah-laki ve sorumlu bir şekilde tepki vermeye çalışmıştır. NATO kapsamın-da gerçekleştirilen operasyonun BM öncülüğünde yürütülmesi gerekti-ğini savunmuştur. Aynı zamanda, NATO’nun gerçekleştireceği bu ope-rasyonun ilkesel temeline yönelik sorular üzerinde durmuştur.⁸³ Türkiye tarafından operasyonun etik ve ahlaki boyutunun sorgulanması, NATO ittifakı içinde yer alması nedeniyle önemlidir. Nitekim, NATO’da karar-lar oybirliği ile alınmaktadır. Bu durumda, Türkiye’nin onay vermediği bir kararın alınması mümkün değildir. Böylece Türkiye’nin NATO kap-samında müşterek alınan kararlarda etkili olduğu söylenebilir. Bu doğ-rultuda, NATO tarafında kararın alınmasına yakın dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan’ın şu ifadeleri, Türkiye’nin operasyonla ilgili kaygısını yansıtmaya açısından önemlidir: “... en büyük arzumuz, bu operasyonun mümkün olduğu en kısa sürede sonuçlandırılması ve şu mevcut can kaybının en kısa sürede neticelendirilmesidir. Libya halkının kendi geleceğini belirlemesi bizim en büyük arzumuzdur. Şu anda NA-TO'nun devreye girmesi söz konusudur. NATO devreye girecekse bizim bazı şartlarımız var. Biz, NATO Libya'nın Libyalılara ait olduğunu tespit ve tescil için oraya girmelidir... Yeraltı kaynaklarının, zenginliklerinin birilerine dağıtımı için değil...”⁸⁴

Bu durumda Libya örneği üzerinden Türkiye’nin uluslararası hu-kuk çerçevesinde uygulanan eylemlerde BM’nin önemini ve ilkesel un-surları dikkate aldığı söylenebilir. Tabii ki burada Türkiye’nin BM’ye atfettiği rol, onun barış ve güvenliği korumasını sağlamadaki kuruluş gayesinden gelmektedir. Nitekim siz konusu müdahalede yer alan Av-rupa ve Amerika’nın kendi güvenlik ve ekonomik çıkarları doğrultu-sunda hareket ettiklerini vurgulamaları, müdahalenin insani değerler odaklı olmasından ziyade Afrika’daki stratejik çıkarların korunmasına doğru şekillendiğini söylemek mümkündür. Libya’nın OPEC ülkeleri

⁸² T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Mart 2011.

⁸³ T.C. Dışişleri Bakanlığı, 21 Mart 2011.

⁸⁴ CUMHURİYET, 21 Mart 2011.

inde en çok petrol rezervine sahip olması ve Afrika ülkeleri arasında oldukça geniş doğal gaz rezervlerinin Libya toraklarında bulunması tesadüf değildir.⁸⁵

Türkiye, koruma sorumluluğu çerçevesinde Libya'ya yönelik alınan BM Güvenlik Konseyi kararlarının bölgedeki durumların iyileşmesi ve istikrara kavuşması halinde tamamen kaldırılmasını savunmuştur.⁸⁶ Çözüm odaklı bir davranış sergileyen Türkiye Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan açıklamada, "bugüne kadar olduğu gibi, bundan sonra da Libya halkının yanında"⁸⁷ olacağını söyleyerek, halkın iradesinin yönetime yansıdığı bir demokrasinin yanında olmuştur. Aynı zamanda halkların self determinasyon hakkını da gözeterek, Libya'da Libyalılarca oluşturulacak bir egemenliği desteklemişlerdir.

SONUÇ

Koruma sorumluluğu egemen devletlere kendi vatandaşlarını insanlığa karşı suçlardan koruması için bir sorumluluk atfetmektedir. Hatta bu sorumluluğu egemenliklerinin bir parçası haline getirerek daha da kuvvetlendirmişlerdir. Öncelikli olarak devletlerin kendi sınırları içinde farkında olması gereken bu sorumluluğun, devletlerin isteksiz olmaları veya bunu gerçekleştirmede yetersiz oldukları durumlarda bu sorumluluk, uluslararası toplumun sorumluluğuna dönüşmektedir. Dolayısıyla uluslararası sistemde hem bireysel olarak devletleri hem de uluslararası toplumu kapsayan karşılıklı bir sorumluluk bilinci ortaya çıkmaktadır. Literatürdeki tartışmalar bir yana, ayırım gözetilmeksizin evrensel uygulanabilirliği olduğu müddetçe koruma sorumluluğu, teorik anlamda uluslararası sistemde istikrarın, güvenliğin ve barışın sağlanmasında başvurulabilecek önemli bir araçtır.

Libya örneği üzerinden Türkiye'nin uluslararası hukuk yaklaşımını koruma sorumluluğu normu çerçevesinde anlamaya çalışan bu makalede, Türkiye'nin insani krizlerin çözümünde oldukça girişken bir tutum sergilediği görülmektedir. Bu bağlamda koruma sorumluluğunun ulus-

⁸⁵ MALITO D. V., s. 292.

⁸⁶ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Libya Hk. Kabul Edilen 2009 Sayılı BMGK Karar", 19 Eylül 2011.

⁸⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Libya'ya Yönelik Türkiye-BAE Ortak İnsani Yardım Operasyonu Hk.", 12 Mart 2011.

lararası sistemde meydana gelen çok boyutlu insani meselelerin çözümünde başvurulacak bir ilke olduğu Türkiye tarafından benimsenmiştir. Hatta Libya meselesinde görüldüğü üzere, uluslararası toplumun tümü sorunu çözmeye davet edilmiştir. Bu anlamda Türkiye koruma sorumluluğu kavramını desteklemiştir. Ne var ki, uluslararası toplumun müdahalesinden önce sorunun Libya içinde Libyalılarca veya barışçıl çözüm yöntemleriyle çözülmesi öncelikli görülmüştür. Bu konuda başarı sağlanamaması durumunda uluslararası toplumun ve kurumların müdahalesi olumlu karşılanmıştır. Bu bağlamda sorunun dışarıdan değil, içeriden çözülmesi gözetilmiştir. Hatta NATO'nun müdahalesi ilk başta sorgulanarak, ilerleyen süreçte 'diplomasi' ve 'karşılıklı görüşmelerde' başarı sağlanamamasıyla NATO müdahalesi desteklenmiştir. Nitekim burada da egemenlik ve toprak bütünlüğü ilkelerine sıklıkla dikkat çekilmiştir. Müdahalenin, operasyonda yer alan güçlü devletlerin kendi çıkarlarına dönüşmemesi konusunda endişelerini dile getirmiştir.

Burada Türkiye'nin koruma sorumluluğu ve Libya örneği üzerinden uluslararası hukuk davranışlarını net bir şekilde görebilmek için vurgulanması gereken durum ise, Türkiye'nin söz konusu normun sınırlarını çizme ve tanımlamada oldukça aktif rol oynadığıdır. Özellikle uygulamada toprak bütünlüğü; iç işlerine karışmama ve egemenlik ilkesine saygı çerçevesinde hareket edilmesi Türkiye için önem taşımaktadır. Aynı zamanda uluslararası hukuk ve BM ilkelerine riayet edilmesi, hukukun üstünlüğü, demokrasi ve self determinasyon hakkının söz konusu norm uygulanırken dikkate dilmesi gereken parametreler olduğu sıklıkla vurgulanmıştır.

Libya'ya müdahaleyi destekleyen Türkiye için ilkesel ve ahlaki duruşun yanında, zorunluluk ve uluslararası hukuktan aldığı meşruiyet önemli bir dayanak noktası olarak görülmektedir. Bu durumda Libya örneği üzerinden hareketle şu yorumu yapmak mümkündür; Türkiye uluslararası sistemde sorunların barışçıl bir şekilde çözülmesini desteklemekte ve aynı zamanda davranışlarını uluslararası hukuka dayandırmaktadır. Ancak Türkiye'nin genel uluslararası hukuk davranışını yansıtmaktan ziyade dar çerçeveli bir örnek olarak, insani krizler kapsamında normatif bir duruş sergilediği ortaya koyulmuştur. Böylece, Türkiye için koruma sorumluluğunun egemenlik ve toprak bütünlüğüne

saygı temelinde uluslararası hukuk ilkeleri de gözetilerek son çare olarak başvurulması gereken bir norm olduğunu söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

- ARAL Berdal, "Soğuk Savaş Sonrasında BM Güvenlik Konseyi'nin Yetki Alanının Genişlemesine Hukukun Üstünlüđu ve Hakkaniyet Açısından Bir Eleştiri", Küresel Yönetişim, Güvenlik ve Aktörler: 70. Yılında BM, (Ed.) DAL Emel P, GÖK Gonca O. ve SAKMAN Tolga, TASAM, İstanbul, 2016.
- ARBOUR L. "The Responsibility to Protect as a Duty Of Care in International Law and Practice", Review of International Studies, 34, 2008, 445-458.
- ARSAVA A. Füsün, "Egemenlik ve Koruma Sorumluluğu", Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 15, 2011, 101-124.
- ARSAVA A. Füsün, "Libya Örneğinde İnsan Haklarının Korunması İçin Yapılan Askeri Müdahale", TAAD, 12, 2013, 81-97.
- ARSAVA A. Füsün, "Barışın Temelinde Devletlerin İşbirliği", D.E.Ü Hukuk Fakültesi Dergisi, 19, 2017, 2649-2662.
- AXWORTHY Lloyd, "Kanada ve Anti Personel Kara Mayınları: Bir Dış Politika Önceliği Olarak İnsani Güvenlik", "Sınırların Ötesinde Görevler", Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar, (Ed.) SMITH Steve, HADFIELD Amelia, DUNNE Tim, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2016, 284-307.
- BARNETT Michael, "Sınırların Ötesinde Görevler", Dış Politika: Teoriler, Aktörler, Örnek Olaylar, (Ed.) SMITH Steve, HADFIELD Amelia, DUNNE Tim, Uluslararası İlişkiler Kütüphanesi, İstanbul, 2016, 223-239.
- BAYILLIOĞLU Uğur, İnsani Müdahale Çıkmazından Çıkış Arayışı: Koruma Sorumluluğu Libya ve Suriye Örnek(sizlik)leriyle, Turhan Kitabevi, Ankara, 2016.
- BELLAMY A. J. "Libya and the Responsibility to Protect: The Exception and the Norm", Ethics, 25, 2011, 263-269.
- BROCKMEIERE Sarah, STUENKEL Oliver ve TOURINHO Marcos, "The Impact of the Libya Intervention Debates on Norms of Protection", Global Society, 30, 1, 2015, 113-133.

- BRUNNEE Juttave TOOPE Stephen J., "The Responsibility to Protect and the Use of Force: Building Legality?", Brill, 2010, 191-212.
- BM ANLAŞMASI, Türkçe Metin, TBMM İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, 24 Ekim 1945.
- СЕРГЕЕВИЧ Тетерюк Алексей ve АНДРЕЕВИЧ Чижевский Ян, "Международно-политическое измерение ливийского конфликта" Вестник Российского университета дружбы народов, Серия: Международные отношения, 2, 2014, 23-32.
- СКИДЕЛЬСКИИ Роберт, "Парадоксы Гуманитарной Войны", Россия в Глобальной Политике, 9, 2, 2011, 63-68.
- CUMHURİYET, "Erdoğan: Operasyon İşgale Dönüşmemeli", 21 Mart 2011, Erişim Tarihi: 20 Ağustos 2019, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/diger/231692/Erdogan__Operasyon_isgale_donusmemeli.html.
- ÇORMAN Fazıl, "Address by Mr. Fazıl Çorman Charge D'Affaires a.i. and Deputy Representative of Turkey to the UN, 'Responsibility to Project' UN General Assembly 63rd Session", T.C. BM Daimi Temsilciliği, 2009.
- DIETRICH John W., "R2P and Intervention After Libya", History and Social Sciences Faculty Journal Articles, Paper 86, 2013, 323-352.
- DONOVAN O., "Changing ideas, changing norms: The case of the responsibility to rebuild", Cooperation and Conflict, 2018, 1-19.
- DOYLE M. W., "International Ethics and the Responsibility to Protect", International Studies Review, 13, 2011, 72-84.
- DW, "Türkiye'nin Libya politikasına eleştiri", 26 Mart 2011, Erişim Tarihi: 16 Mayıs 2019, <https://www.dw.com/tr/turkiyenin-libya-politikasina-elestiri/a-14943958>.
- ERCAN Pınar G., "İkinci On Yılına Girerken Koruma Sorumluluğunu Yeniden Düşünmek: LexFerenda Olarak R2P", Hacettepe HFD, 5, 2, 2015, 165-182.
- ERDURMAZ Serdar, "Libya Konusunda NATO'nun Görev Üslenme Gerekeçleri, Türkiye'nin Tutumu ve Sonuçları", TÜRKSAM, 2011.

- EVANS G., *The Responsibility to Protect: Ending Mass Atrocity Crimes Once and For All*. Washington, Brookings Institution Press, 2008.
- FALK Richard, ICRtoP, 2008, Erişim Tarihi: 15 Nisan 2019, <http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/component/content/article/171-middle-east/2065-un-special-rapporteur-on-the-occupied-palestinian-territories-richard-falk-mentions-r2p-in-gaza>.
- GCR2P, "Implementing the Responsibility to Protect The 2009 General Assembly Debate: An Assessment", Global Centre For The Responsibility To Protect, 2009.
- GOWERS A. G., "The Responsibility to Protect and The Arab Spring: Libya as the Exception, Syria as the Norm?", *UNSW Law Journal*. 36, 2, 2013, 594-618.
- HOBSON Christopher, "Responding to Failure: The Responsibility to Protect after Libya", *Millennium: Journal of International Studies*, 2016, 1-22.
- КОНЫШЕВ Валерий ve СЕРГУНИН Александр, "Концепция 'Обязанность Защищать' БРИКС в Поисках Консенсуса" *Международные Процессы*, 15, 4, 2017, 202-217.
- Ki-MOON Ban, "Implementing the Responsibility to Protect", UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2009.
- Ki-MOON Ban, "Early Warning, Assessment, and the Responsibility to Protect", UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2010.
- Ki-MOON Ban, "The Role of Regional and Sub-regional Arrangements in Implementing the Responsibility to Protect", UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2011.
- Ki-MOON Ban, "Responsibility to Protect – Timely and Decisive Response", UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2012.
- Ki-MOON Ban, "State responsibility and Prevention", UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2013.

- Ki-MOON Ban, "Responsibility to protect: International Assistance", UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2014.
- Ki-MOON Ban, "Avital and Enduring Commitment: Implementing the Responsibility to Protect", UN General Assembly, Report of the Secretary-General, 2015.
- Ki-MOON Ban, "Statement on Libya", UN Secretary General, 17 Mart 2017.
- KUPERMAN A. J., "A Model Humanitarian Intervention? Reassessing NATO's Libya Campaign", *International Security*, 38, 1, 2013, 105-136.
- ICISS, "The Responsibility to Protect", 2001.
- ICRtoP, "The Coalition's Common Understanding of RtoP", Erişim Tarihi: 16 Ağustos 2019, <http://www.responsibilitytoprotect.org/index.php/about-coalition/our-understanding-of-rtop>.
- İLKİN Baki, "Informal Thematic Consultations of the General Assembly on the Report of the Secretary-General in Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights for All Cluster II: Freedom From Fear", T.C. BM Daimî Temsilciliği, 2005.
- İLKİN Baki, "Statement by Ambassador Baki İlkin, Permanent Representative of Turkey to the UN, Security Council Open Debate on the Protection of Civilians in Armed Conflict", T.C. BM Daimî Temsilciliği, 2009.
- LOPEZ Giselle, "Responsibility to Protect at a Crossroads: The Crisis in Libya", *Transatlantic Perspective on Diplomacy and Diversity*, (Ed.) CHASE Anthony, 119-138, Humanity in Action Press, New York, 2015.
- MAHDAVI Mojataba, "A Postcolonial Critique of Responsibility to Protect in the Middle East", *Perceptions*, 20, 1, 2015, 7-36.
- MALITO D. V., "The Responsibility to Protect What in Libya?", *Peace Review*, 29, 3, 2017, 289-298.
- MORRIS Justin, "Libya and Syria: R2P and the spectre of the swinging pendulum", *International Affairs*, 89, 5, 2013, 1265-1283.

- MORRIS Justin, "The Responsibility to Protect and the use of force: Re-making the Procrustean bed?" *Cooperation and Conflict*, 2015, 1-16.
- MURTH C.S.R. ve KURTZ, Gerrit, "International Responsibility as Solidarity: The Impact of the World Summit Negotiations on the R2P Trajectory", *Global Society*. 30, 1, 2016, 38-53.
- NURUZZAMAN M., The "Responsibility to Protect Doctrine: Revived in Libya, Buried in Syria", *Insight Turkey*, 15, 2, 2013, 57-66.
- PETA Conner, "Inconsistency, Hegemony, Colonialism and Genocide: How R2P Failed Libya", *E-International Relations*, 2017.
- REÇBER Sercan, *İnsancıl Müdahale ve Koruma Sorumluluğu, On İki Levha Yayıncılık, İstanbul*, 2016.
- RELIEFWEB, "Pillaycalls for international inquiry into Libyan violence and Justice for victims", 2019, Erişim Tarihi: 26 Ağustos 2019, <https://reliefweb.int/report/libya/pillay-calls-international-inquiry-libyan-violence-and-justice-victims>.
- RIEFF David, "R2P, R.I.P.", *New York Times*, 7 Kasım 2011, Erişim Tarihi: 28 Nisan 2020, <https://www.nytimes.com/2011/11/08/opinion/r2p-rip.html>.
- SABA A. ve AKBARZADEH, S., "The Responsibility to Protect and Use of Force: An Assessment of the Just Case and Last Resort Criteria in the Case of Libya", *International Peacekeeping*, 25, 2, 2018, 242-265.
- SAK Yıldıray, "Uluslararası Hukukta İnsancıl Müdahale ve Libya Örneği: Suriye'de Yaşanan ya da Yaşanacaklar için Dersler", *Uluslararası İlişkiler*, 11, 44, 2015, 121-153.
- SERRANO Monica, "The Responsibility to protect and its Critics: Explaining the Consensus", *Global Responsibility to Protect*, 3, 4, 2011, 703-713.
- STAHN C., "Responsibility to Protect Rhetoric or Emerging Legal Norm?", *The American Journal of International Law*, 101, 1, 2007, 99-120.

- SİNİRLİOĞLU F. H. "Statement by Turkey UN General Assembly Item 132, The responsibility to protect and the Prevention of Genocide, War Crimes, Ethnic Cleansing and Crimes Against Humanity", T.C. BM Daimî Temsilciliği, 2018.
- STEELE B. J. ve HEINZE, E. A., "Norms of Intervention, R2P and Libya", Global Responsibility to Protect, 6, 2014, 88-112.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Başbakanın Libya'ya İlişkin Yaptığı Açıklama", 3 Mayıs 2011.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Bakanlığı Libya Açıklaması", 21 Mart 2011.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Libya'daki Gelişmeler Hakkında", 19 Mart 2011.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Libya Hk. Kabul Edilen 2009 Sayılı BMGK Kararı", 19 Eylül 2011.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Libya'ya Yönelik Türkiye-BAE Ortak İnsani Yardım Operasyonu Hk.", 12 Mart 2011.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı, "Dışişleri Bakanı Sayın Ahmet Davutoğlu'nun Libya'ya İlişkin 1973 Sayılı Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Kararı Hakkındaki Açıklaması", 18 Mart 2011.
- THAKUR Ramesh, "R2P after Libya and Syria: Engaging Emerging Powers", The Washington Quarterly, 36, 2, 2013, 61-76.
- TORINHO M., STUENKEL O., ve BROCKMEIER, S., "Responsibilitywhile Protecting: Reforming R2P Implementation", Global Society. 30, 1, 2016, 134-150.
- UN, "A MoreSecure World: OurSharedResponsibility", 2004.
- UN, "Secretary-General Presents His Annual Report to General Assembly", UN Press Release, 20 Eylül 1999.
- UN, "Responsibility to Protect' Came of Age in 2011, Secretary-General Tells Conference, Stressing Need to Prevent Conflict before It Breaks Out". UN Press Release, 18 Ocak 2012, Erişim Tarihi: 26 Mayıs 2019,
<https://www.un.org/press/en/2012/sgsm14068.doc.htm>.
- UNGA, "2005 World Summit Outcome", 24 Ekim 2005.

UNGA, "In Larger Freedom: Towards Development, Security and Human Rights For All", 2005.

UNGA, "Situation of Human Rights in the Libyan Arab Jamahiriya", Human Rights Council, A/HRC/RES/S-15/1, 25 Şubat 2011.

UNSC, "Resolution 2009", S/RES/2009, 16 Eylül 2011.

UNSC, "Resolution 1970", S/RES/1970, 26 Şubat 2011.

UNSC, "Resolution 1973", S/RES/1973, 17 Mart 2011.

UNSC, 66th session, 6528th meeting, S/PV.6528, 4 Mayıs 2011.